

VAN SADE TOT FASSBINDER

De esthetiek van de wreedheid bij homoseksuele kunstenaars

Gert Hekma

De graaf Donatien Alphonse Francois de Sade (1740-1814) stond aan het begin van een traditie van wreedheid¹ en mannelijke homoërotiek. Als eerste beschreef hij alle variaties en verschillen in het seksuele leven. Volgens hem was wreedheid fundamenteel in sociale en seksuele verhoudingen. Zeer opmerkelijk is zijn openheid over sodomie en pederastie en zijn verdediging van homoseksueel gedrag in *La philosophie dans le boudoir*.² In de westerse traditie had niemand het aangedurfd zo openlijk en zo radicaal op te komen voor de herenliefde.

Een traditie van literaire voorstellingen van wreedheid en homoërotiek begon met Sade, maar kreeg pas een eeuw later voet aan de grond in de Fin-de-Siècle, met Oscar Wilde en Marcel Proust. Zeer veel auteurs die in de homoseksuele traditie staan, hebben zich tevens geplaatst in de traditie van wreedheid, of om het moderner en seksueler te stellen, van sadomasochisme. We kunnen denken aan zulke onderscheiden kunstenaars als Arthur Rimbaud, Lautréamont, Robert Musil, Louis Couperus, Jacob Israël de Haan, Arnolt Bronnen, Jean Genet, Pier Paolo Pasolini, Yukio Mishima, Paul Bowles, Michel Tournier, Gerard Reve, James Purdy, Andy Warhol, Rainer Fassbinder en aan een jongere generatie, zoals aan Tony Duvert, Hervé Guibert, Joseph Winkler, Dennis Cooper.

Alvorens in te gaan op de achtergronden en de reikwijdte van deze traditie, wil ik eerst ingaan op problemen rond homoseksualiteit en samenleving, vervolgens op de achtergronden van gewelddadigheid in homoseksuele milieus en tenslotte op vragen over de verhouding van literatuur en leven. Wanneer ik hier in het bijzonder inga op de verhouding van geweld en homoseksualiteit in de literatuur, wil ik daarmee allerm minst ontkennen dat er niet en vergelijkbare relatie zou bestaan tussen geweld en andere vormen van seksualiteit. Evenwel zal er steeds sprake zijn van specifieke achtergronden en contexten.

HOMOSEKSUALITEIT EN SAMENLEVENING

Dankzij het werk van Michel Foucault beschouwen de meeste onderzoekers in de maatschappijwetenschappen homoseksualiteit eerst en vooral als een sociaal verschijnsel en niet meer als een biologisch noodlot. Men onderzoekt niet meer de natuurlijke bepaaldheid van homoseksualiteit, maar de sociale en historische veranderingen in gelijkgeslachte lijdendes en ervaringen. Homoseksualiteit is in deze benadering een opmerkelijk neologisme dat uit de negentiende eeuw stamt en waaraan bijzondere betekenissen werden toegekend, zoals die van een seksuele identiteit los van seksueel gedrag. Het lichaam biedt mogelijkheden voor de meest verschillende sociale en seksuele vormen die allerminst door lichamelijke structuren en functies zijn bepaald.³

Elders heb ik de uitdoktering van de homoseksualiteit in 19e-eeuws Nederland beschreven.⁴ Hier gaat het mij om de transformaties in de verhouding tussen homoseksualiteit en wreedheid en de literaire vormgeving daarvan. Homoseksualiteit werd aan het eind van de negentiende eeuw vormgegeven door homo's zelf, zoals Karl Heinrich Ulrichs en Magnus Hirschfeld, en door de grote psychiaters uit die tijd. Vele sodomieten, pederasten en verkeerde liefhebbers eigenden zich deze ideeën over homoseksualiteit en seksuele identiteiten toe als een rechtvaardiging voor hun seksuele gedragingen en hun erotische gevoelens. Het 'anders zijn' werd niet alleen maatschappelijk geproduceerd en individueel geaccepteerd, sommige 'urningen' werkten zeer actief mee aan de definitie en verspreiding van de nieuwe categorie der homoseksualiteit. Zij hoopen dat met de biologische theorie van een 'natuurlijke' homoseksualiteit de homoseksuele rechten konden krijgen in de moderne samenleving, zoals ook het geval was geweest in het klassieke Griekenland, zo meenden zij. Hirschfeld dreef zijn theorie van een 'derde geslacht' zover door dat die ook tegen homo's kon worden gebruikt, zoals in het Eulenburg-schandaal.⁵ Vanaf de Middeleeuwen veroordeelde de christelijke kerk dat wat zij sodomie noemde (in het algemeen alle handelingen die niet op de voortplanting waren gericht, binnen het huwelijk, en soms meer specifiek homoseksueel gedrag). Sodomie was een zonde en ook een misdrijf waarop de doodstraf stond. In de Verlichting veranderde de houding jegens de 'Socratische liefde' zoals Voltaire het noemde. De filosofen beschouwden zonden niet als misdrijven en de sodomie kon strafrij worden hetgeen gebeurde na de Franse Revolutie. Maar de filosofen van de rede stonden

ambivalent tegenover de emoties, en daarmee tegenover vormen van seksualiteit. Ze keerden zich tegen de masturbatie en meenden dat de staat sodomie beter kon voorkomen dan bestraffen. Daartoe stelden ze voor heterosociale verhoudingen, zoals het huwelijk en coëducatie, te bevorderen. Sade was de enige filosoof van de Verlichting die homoseksuele lusten verdedigde, zoals hij ook voor prostitutie, moord en diefstal opkwam.⁶ Na de Franse Revolutie bleven sodomieten veroordeeld tot hun ondergrondse netwerken omdat de vooroordelen jegens verkeerde liefhebbers ondanks de Verlichting niet verdwenen. Minstens zo belangrijk was de ontwikkeling van een homoseksuele identiteit sinds de achttiende eeuw, waarmee seksuele voorkeuren de kern van een persoonlijke identiteit werden. Dit proces van individualisering en seksualisering kreeg zijn beslag in het werk van psychiaters die zich stelden in de traditie van de *Psychopathia sexualis*.⁷ Nu heette het dat men als homoseksueel geboren was, zoals Lombroso de 'geboren misdadiger' onderscheidde. Een homoseksuele man zijn betekende een bepaalde identiteit hebben (vrouwelijkheid, een seksuele voorkeur voor geslachtsgenoten die de meeste artsen pathologisch vonden) en tot een bepaalde groep behoren (de minderheid der homoseksuelen).

HOMOSEKSUALITEIT EN GEWELD

Achterstelling en vooroordeel beïnvloedden het leven van homoseksuelen op vele manieren. In de eerste plaats moesten seksuele voorkeur en seksueel gedrag geheimen blijven. De homo's gingen maskers dragen. Wanneer een verkeerde liefhebber zijn seksuele voorkeuren wenste te beleven, begaf hij zich in een wereld waar zijn gelijken zich niet vertoonden. Hij had twee mogelijkheden: elders, in een grote stad of een ander land (Taormina, Capri en Parijs waren geliefde plaatsen in de fin-de-siècle, en ook de Franse koloniën in Noord-Afrika) of in de onderwereld van bars en piskakken thuis. Discriminatie en criminalisering dreven homoseksuelen in deze onderwereld van kleine dieven, hoeren, pooiers en chanteurs. In de grote steden van negentiende-eeuws Europa floreerde het homoleven onder de dekmantel van prostitutie. Waarschijnlijk hoorde ook een groot deel van de homoseksuele contacten tot de categorie van de betaalde liefde. In deze onderwereld liepen de verkeerde liefhebbers van drie kanten gevaar. De politie kon hen arresteren, de boefjes die voor hoerenjongen speelden, konden hen beroven, chanteren en aftuigen en

